

SEMINARIEINTRODUKTION

Historikermötet inleddes - korrekt och stilenligt - med Sheila Fitzpatrick's plenarföreläsning om den ryska oktoberrevolutionen. Enligt dess egen historiografi var detta en händelse som förde arbetarklassen i Ryssland till den politiska makten. En proletariats diktatur upprättades. Men den ryska arbetarklassen var ännu en skapelse för framtiden, i ett land där den absoluta majoriteten av befolkningen ännu bestod av bönder, lösgjorda från livegenskapen bara drygt femtio år tidigare.

En tyngdpunkt i Sheila Fitzpatrick's egen forskning har rört en annan aspekt av det unga sovjetiska samhället - nämligen den medvetna strävan att skapa en kader av välutbildade ingenjörer, teknokrater och byråkrater som skulle kunna ersätta de kvarvarande experterna från tsartiden med nya, röda experter. Den här strävan fanns med redan i den första femårsplanen 1928, och Sheila Fitzpatrick har myntat ett uttryck för framväxten av en ny "proletär" intelligens för en kulturrevolution. "Kadrerna avgör allt", var en paroll som Stalin lanserade vid den här tidpunkten.

Och kadrerna - ja, det var tjänstemannen. Specialisten på ett sakområde, verkställaren av beslut som kom ovanifrån. Den systemlojala utan vilken systemet annars inte skulle ha fungerat. Han - och i vissa fall hon - som hade sakkompetens snarare än styrningskompetens, för att anknyta till en distinktion hos Max Weber. Som kunde prestera och överlät åt andra att dirigera. En del av de här nya kadrerna, som hade utbildat sig på institut och högskolor, kunde befordras och bli män i staten. Det är Brezjnev-generationen, utan eget deltagande i inbördeskrig och blodig klasskamp, som fostrades på det här sättet.

Så om oktober 1917 officiellt klassades som en "proletär revolution", så följdes den ganska snart av en "tjänstemannarevolution". Det senare är också rubriken för det här seminariet. Men det ska inte handla om ryska erfarenheter som om samtidiga händelseutvecklingar och omstruktureringar i västerländska, kapitalistiska samhällen, och särskilt det svenska. För också där pågick det, under några decennier i mitten av 1900-talet, en social omvälvning som å ena sidan ryckte människor bort från rurala näringar in i ofta storskalig industriell fabriksproduktion, å andra sidan skapade ett skikt av administratörer som skulle se till att alltmer komplexa företagsorganisationer och förvaltningsapparater fungerade och blev effektiva.

Vi kallar det här skiktet för tjänstemän. Men det här var en grupp människor som inte bara tog befallningar och lydde order, de började sluta sig samman på intressebasis, skapa sina egna rörelser och föra fram sina krav och synpunkter till överheten och till sina kamrater. Och detta ledde till en väldig social dynamik, att arbetskraften som helhet blev mer kvalificerad, med socialt informerad, och det pekade framåt mot vad som idag brukar kallas informations- eller rentav kunskapssamhället, ett post-industriellt samhälle.

Tesen om "tjänstemannarevolutionen" fokuserar just på sådana här kompetenshöjningar och på en ökning av vad vi skulle kunna kalla det sociala kapitalet. Tjänstemännen erövrade, liksom tidigare arbetarna, förhandlings- och småningom konflikträtt. De blev representerade i statliga kommittéer, i verksstyrelser och utredningar. Den här tesen står på ett intressant sätt i kontrast - fastän inte i direkt motsättning - till en teoribildning som var populär för ett fyrtiotal år sedan, om arbetets degradering. Arbetsprocesserna blev alltmer finfördelade, oöverskådliga. De "direkta producenterna" blev av med sin autonomi i tillverkningsprocessen. De blev alltmer utbytbara. Det handlade om en tilltagande maktlöshet och alienation, ett främlingskap.

Bland det tidiga 1900-talets tjänstemän, i privat och statlig förvaltning, fanns det en föreställning om att de fick det sämre, att de förlorade i status och inkomster och att de rentav "proletariserades". Särskilt under första världskrigets dyrtider fick de vidkännas avsevärda reallöneförsämringar. 1920-talets deflationära tendenser, med prisfall på

livsförnödenheter, förmådde endast i ringa mån kompensera för detta. I andra länder, som Tyskland, tog de värre skada. Där talade man på tjugo- och trettioalet rentav om ett deklasserat akademikerproletariat. En del av denna massa blev en rekryteringsbas för fascism och nazism. Sverige förskonades i stort sett från detta. Men också hos oss fanns det röster som ville att tjänstemännen skulle ta politisk ställning, och då var det inte socialismen som lockade.

Tjänstemännen var till en början få, ett slags underutskott till företagsledningen eller ett bihang till den statliga byråkratin, men de blev efter hand fler och fler. Inom vissa branscher var kvinnor ett märkbart inslag. Gruppen tjänstemän - eller anställda som de i privat tjänst länge kallades - var inbördes oenhetlig, men i det avseendet skilde den sig nog inte från arbetarklassen, som innefattade alltifrån yrkeskunniga typografer till statare och grovarbetare. Inom stora företag byggde man upp en linjeorganisaton - en kameral respektive en teknisk linje som besattes av personal på olika nivåer. Den här personalen fanns på kontoret, de som skötte tillverkningen arbetade på fabriken. Det handlade om fysiskt skilda arbetsplatser.

Först framemot mitten av 1900-talet hade tjänsteman etablerats som ett kollektivbegrepp. Termen tjänsteman var i första hand reserverad för personal inom statlig administration - betjente är en äldre variant som tillämpades för vissa yrkesgrupper, som poliser och tullare. Kontorspersonal i enskild tjänst kallades länge anställda. Den här distinktionen förekommer även inom andra språkområden - till exempel har tyskan *Beamte* och *Angestellte* för personer inom offentlig respektive privat förvaltning. En del försök att skapa en enhetlig beteckning - exempelvis intellektuella yrken i motsats till manuella - slog aldrig rot. Till slut suddades skillnaden mellan det enskilda och det allmänna ut, utan att helt försvinna. Inom båda sektorerna krävde man förhandlings- och konflikträtt liksom kollektivavtal, sådant som kroppsarbetarnas och deras sammanslutningar redan hade tillskansat sig. Där fanns också förbilder för facklig organisering. Med tillkomsten av Tjänstemännens Centralorganisation 1944 - en fusion av tidigare existerande topporganisationer - stadfästes "tjänsteman" som det gemensamma eller sammanbindande begreppet.

Samtidigt som TCO i sina programskrivningar klargjorde att tjänstemannagrupperna ingick i ett större löntagarkollektiv, fanns det fortfarande skillnader mellan dem och kroppsarbetarna: de hade bättre pensionsvillkor, längre semester, månadslön istället för timlön. Saken komplicerades i någon mån i och med att också de högutbildade vid den här tiden slöt sig samman i en facklig centralorganisation – Saco, grundad 1947 – med akademiker som en särskiljande term. En del av de här grupperna uppfattade sig säkert som tjänstemän i traditionell mening, medan andra såg sig som fria yrkesutövare – till exempel läkare och arkitekter – eller som medlemmar i olika professioner. Men med massuniversitetets tillkomst fick allt fler yrkesgrupper högre utbildning, inte minst inom TCO-kollektivet, och idag har både Saco och TCO i sina namn, eller ”varumärken”, på engelska. Samtidigt har själva termen ”tjänsteman” mer och mer kommit ur bruk. Man kan faktiskt fråga sig om det längre finns några tjänster, ens inom statsförvaltningen eller på universiteten, utan kanske bara anställningar med mer eller mindre bristfällig anställningstrygghet.

Den klassiska arbetarklassen nådde sin numerära höjdpunkt i Sverige någon gång under 1960-talets första hälft. Trettio år senare hade TCO:s och Sacos totala lönemassa gått om Landsorganisationens, LO:s. Jag skulle vilja påstå att det är under den här perioden som den svenska ”tjänstemannarevolutionen” fullbordas. Gruppen tillväxer dramatiskt i antal, men också i styrka. Under senare delen av 60-talet visar akademikerfacket sin militans, åren kring 1980 är det TCO-grupper som befinner sig i öppna arbetsmarknadskonflikter. TCO- och Saco-facken blir också samhällspolitiskt viktiga aktörer och pådrivare, inom jämställdhetspolitiken och skattepolitiken exempelvis. Samtidigt har LO-fackens anslutningsgrad sjunkit från tidigare mycket höga nivåer. I det postindustriella samhället har det vi kan kalla tjänstemän förmodligen blivit samhällsekonomiska huvudklassen – i antal men kanske också mera sårbar än tidigare. Arbetslöshet bland dagens tjänstemän är inget okänt fenomen.

Jag hade förmånen att få vara redaktör för en forskarantologi, *Tjänstemännen och deras rörelser*, som Lars-Hansen tog initiativ till och som utkom i början av det här året. Lars-Erik är chef för TAM-Arkiv, som är tjänstemanna- och akademikerorganisationernas

arkivinstitution, och jag sitt med i arkivstyrelsen. I bokens uppsatser diskuteras de svenska tjänstemannafackens historia ur olika perspektiv. Alla studierna bygger på grundforskning, arkivstudier, intervjuer. Ämnen som behandlas är tjänstemännen och politiken, den fackliga mobiliseringen, fackets modernisering, hur facket skaffar sig varumärken, var gränsen går mellan tjänstemannen och den professionelle - om det nu finns en sådan skillnad.

Lars-Erik kommer att belysa de här frågorna ytterligare i sitt inlägg.

[Prelimiär version.]